

şeh-i arafnâk hâdî-i sübül delîl-i sellâk /
Der hakk-i tü Hak Teâlâ levlâke lemâ ha-lektü'l-eflâk" levhası; Abdülfettah Efendi'nin celî sülüs hazırladığı "Âh yâ Muhammed" levhası; Çırçırı Ali Efendi'nin celî sülüs, "Yapıştım dâmen-i pâk-i rızâya herçi bâd âbâd / Sarıldım hâk-i pây-i Mustafâ'-ya herçi bâd âbâd" levhası; yine Çırçırı Ali Efendi'nin celî sülüs, "Fahr-i âlem enbi-yânın zât-i müstesnâsidir" levhası; Mustafa Râkim Efendi'nin celî sülüs, "Basma-sa mübarek kademin rûy-i zemîne / Pâk etmezdi kimseyi hâk ile teyemmüm" levhası; Kazasker Mustafa İzzet Efendi'nin celî sülüs, "Ol resûl-i müctebâ hem rahmeten li'l-âlemîn"; Ali Haydar Efendi'nin celî ta'lik, "Müeyyeddir seninle dîn ü devlet yâ Resûlellah" levhası; Hamit Aytaç'ın celî sülüs ve celî ta'likle yazdığı, Nâbî'nin, "Sakın terk-i edebden kûy-i mahbûb-hu-dâdir bû" misraî ile başlayan şîri; Yahya Kemal'in, "Ezân-i Muhammedî" şîri ve "Na'l-i şerîf" levhaları hat sanatımızda Hz. Peygamber'le ilgili belli başlı levhalardır.

BİBLİYOGRAFYA :

Dârimî, "Mukaddime", 43; Müslim, "Îmân", 147; İbn Mâce, "Mukaddime", 229; Kâdi İyâz, es-Şîfâ, I, 506; Süleyman Çelebi, *Vesileti'n-necât*: *Mevlid* (haz. Ahmed Ateş), Ankara 1954, s. 150-152; Fuzûlî, *Kirk Hadis Tercümesi* (nşr. Kemal Edip Kürkçüoğlu), İstanbul 1951, s. 1-8; Münâvî, *Feyzü'l-kadîr*, III, 393; Aclûnî, *Keşfü'l-hâfâ*, II, 246; Müstakimzâde, *Tuhfe*, s. 7-15; Elmalılı, *Hak Dîni*, V, 3923; Kemal Çığ, *Hattat Hafiz Osman Efendi*, İstanbul 1948, s. 11; Nihad M. Çetin, *Eski Arap Şîri*, İstanbul 1973, s. 25; Metin Şahinoğlu, *Anadolu Selçuklu Mimarısında Yazının Dekoratif Eleman Olarak Kullanılışı*, İstanbul 1977, s. 40, 41; *A Survey of Persian Art* (ed. A. U. Pope - P. Ackerman), Tehran 1977, IV, 1742, 1747; Nihad Sâmi Banarlı, *Şîr ve Edebiyat Sohbetleri*, İstanbul 1982, II, 53-60; M. Üğur Derman, "Mimar Sinan'ın Eserlerinde Hat Sanatı", VI. *Vakîf Haftası*, İstanbul 1989, s. 290; a.mlf., "Hilâye (Hat)", *DIA*, XVIII, 47-51; Hamîdüllâh, *İslâm Peygamberi* (Tuğ), II, 759-777; J. M. Rogers, *Empire of the Sultans: Ottoman Art from the Collection of Nasser D. Khalili*, London 1996, s. 97-99, 234-235; Ali Yardım, *Peygamberimiz'in Semâili*, İstanbul 1997, s. 29, 45-62; M. Abdülhay el-Kettâñî, Hz. *Peygamber'in Yönetimi: et-Terâtibu'l-idâriyye* (trc. Ahmet Özal), İstanbul 2003, I, 276-288; II, 310-318; Süleyman Berk, *Hattat Mustafa Râkim Efendi*, İstanbul 2003, s. 54; Maçka Mezat Bahar Müzayedesi: 13 Nisan 2003, İstanbul 2003, tür.yer.; Maçka Mezat: 18 Kasım 2003, İstanbul 2003, tür.yer.; Süleyman Uludağ, "Delâ'ilü'l-hayrât", *DIA*, IX, 113, 114; M. Yaşar Kandemir, "Hadis", a.e., XV, 52, 54; Kenan Demirayak, "Kâsîdetü'l-bürde", a.e., XXIV, 566-568; Mahmut Kaya, "Kâsîdetü'l-bürde", a.e., XXIV, 568-569.

MUHİTTİN SERİN

Mescid-i
Nebî'nin
güneybatı
yönünden
Medine'nin
bir görünüşü
ve Hazret-i Bilâl
Camii

zelliğine ilgi duyduğunu, özellikle Kur'an ve ezan okurken seslerini daha güzel kullanmaları hususunda ashabını teşvik ettiğini göstermektedir. Hicretten sonra ashaptan Abdullah b. Zeyd b. Sa'lebe rüyasında kendisine öğretilen ezan metnini okuyunca Resûlullah'ın bu metnin sesi güzel olan Bilâl-i Habeş'ye öğretilemesini istediği bilinmektedir. Ayrıca Bilâl'in hayatı boyunca Hz. Peygamber'in müezzini olarak hizmet etmesi ve Resûlullah'ın zaman zaman ona, "Haydi Bilâl, namaz için ezan oku da bizi ferahlat" demesi (Ebû Dâvûd, "Edeb", 78) Resûl-i Ekrem'in bu konudaki hassasiyetini ortaya koymaktadır. Allah Teâlâ'nın, güzel sesli bir peygamberin sesini Kur'an ile güzelleştirecek yüksek sesle okumasından hoşnut olduğu kadar hiçbir şeyden hoşnut olmadığını belirtlen Resûlullah (Buhârî, "Fezâ'il-lü'l-Kur'ân", 19, "Tev'hîd", 32; Müslim, "Müsâfirîn", 232-234) bir defasında Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin okuduğu Kur'an'ı dinleyince ona söyle söylemiştir: "Sana Dâvûd aleyhisselâma verilen mîzmârlardan biri verilmîştir" (Buhârî, "Fezâ'il-l-Kur'ân", 31; Müslim, "Müsâfirîn", 235-236). Ebû Mûsâ'nın bu hadisin bir başka rivayetine yer alan, "Yâ Resûlellah! Kîraatimi dinle-diğinizi bilseydim tilâvetimi daha güzel nağmelerle süslemek için gayret gösterirdim" sözüne de (Beyhaki, *Şu'abü'l-îmân*, II, 389; a.mlf., *es-Sünenü's-suğrâ*, I, 560) itiraz etmemiştir. Hadisteki "mîzmâr" kelimesine sözlükler "nefesli bir müsiki ale-tinin ismi" yanında "nağme, terennüm, güzel ses" anlamını da vermektedir.

Hz. Peygamber'in vefatından sonra müslümanlar ona olan hasretlerini, sevgilerini manzum ve mensur eserlerde ifade etmeye çalışmışlardır. Bunlardan manzum olanlar, çeşitli İslâm ülkeleri yanında bilhassa Osmanlı kültür ve medeniyetinde özel şekil, tarz ve tavrları sebebiyle ayrı ayrı adlar almıştır. Bu şiirler, tasavvuf hayatın ve tarikatların tesiriyle zenginleşen dînî pratiklerin şekillendirdiği müsiki

eserlerinin ana malzemesini oluşturmuştur. Esas teması Allah ve Hz. Muhammed sevgisi üzerine yoğunlaşan, cami ve tekke (tasavvuf) müsikisi olarak iki türde inceleen Türk dînî müsikisinde konuya ilgili eserler önemli bir yekün tutmaktadır. Bunlar Türk dînî müsikisinin en güzel örnekleri olarak günümüze kadar okunmuştur.

1. Salâ (salât, salavat). Hz. Muhammed'e Allah'tan rahmet dilemek, onu ve aile fertlerini hürmetle anmak, ona siğınmak, şefaatini talep etmek maksadıyla yazılmış dua cümleleriyle sevgi ve övgü ifade eden sözlerin besteli veya serbest şekilde okunduğu dînî müsiki formudur. Güfteleri Arapça olan salâların içerası "salâ vermek, salavat getirmek" şeklinde de anılır. Salâlar bazan birlikte (cumhur), bazan da tek kişi olarak cami ve minarelerde müezzin, tekkelerde zâkir tarafından okunur. Ayrıca çeşitli dînî-tasavvufî toplantıarda zaman zaman salâ verildiği bilinmektedir. Salâların sabah salâsı, cenaze salâsı, cuma ve bayram salâsı, salât-ı ümmiyye, salât-ı kemâliyye ve salât-ı münçiyye gibi çeşitleri vardır. **2. Na't.** Resûl-i Ekrem'i methetmek, ondan şefaat dilemek, onun güzel vasıflarını anmak ve anlatmak amacıyla kaleme alınmış eserlerin okunduğu formun adıdır. Güfteleri, daha çok mutasavvîf şairlerin Türkçe ve Arapça'nın yanı sıra Farsça yazılmış manzumelerinden seçilmiştir. Cami ve tekke na'tları olarak ikiye ayrılan bu eserler camilerde namazdan önce, tekkelerde zikrin başında veya zikir aralarında okunur. **3. Mevlid.** Hz. Muhammed'in doğumu, hayatının çeşitli safhaları, mûcizeleri ve vefatını konu alan manzumelerdir. Türk dînî müsikisinde en tanınmış mevlid Süleyman Çelebi'nin *Vesileti'n-necât* adını taşıyan eseridir. Mevlidin başta mevlid kandiliyle diğer kandiller olmak üzere din büyüklerini anma, ölüm, doğum, hac ibadetini yeri-ne getirme, evlenme vb. olaylar vesilesiyle camilerde veya başka bir mekânda

G) Türk Müsikisi. Hz. Muhammed'in hayatındaki pek çok örnek onun ses gü-

MUHAMMED

düzenlenen dinî toplantılarında okunması yaygın âdet haline gelmiştir. XIX. yüzyılın sonuna kadar belirli bestelerle okunan Süleyman Çelebi mevlidinin bestesi daha sonra unutulmuştur. Günümüzde bahirler muayyen bir makam sırası takip edilecek irticâlen okunmaktadır. **4. Mi'râciyye.** Resûl-i Ekrem'in mi'racını anlatan manzumeler arasında Kutbünnâî Osman De-de'nin mesnevi şeklinde kaleme alarak bestelediği eserinin ayrı bir yeri vardır. Türk müsikisinin günümüzdeki en muhteşem örneği kabul edilen bu mi'râciyye genellikle mi'râc kandilinde veya ertesi günü cami ve tekkelerde okunur. **5. Tevşîh.** Mevlid ve mi'râciyye bahirleri arasında okunmak üzere bestelenmiş, Hz. Muhammed'i öven veya onun herhangi bir özelliğini konu alan manzum eserlerdir. İlâhilere göre daha sanatlı olan ve genellikle büyük usullerle ölçülen tevşîhlerin çoğu Türkçe ise de bazı Arapça ve Farsça örneklerde rastlanmaktadır. **6. İlâhi.** Dinî-tasavvûf muhtevalı, Allah ve Peygamber sevgisini dile getiren manzumerlerin Türk müsikisi makam ve usulleriyle bestelenmiş şeklidir. Tekke ve cami ilâhilere diye ikiye ayrılan bu eserler tekdede zikirler esnasında, camide çeşitli ibadetler arasında veya değişik dinî toplantılar da icra edilmektedir. Eskiden hicrî ayların her biri için bestelemiş ilâhiler vardı. Mevlid ayları denilen rebîülevvel ve rebîü'lâhirde okunan tevşîh ve na'tlar yanında güftelerinde Hz. Peygamber'in çeşitli özellikleri anlatılan ilâhilerin okunması da yaygın bir âdetti. Ayrıca tekkelerde zikir esnasında okunan, Türk müsikisi makamlarıyla bestelenmiş, sözleri Arapça olan şügllerin, ramazanlarda minarelerde okunan temcidlerin birçoğu da Hz. Peygamber'i konu edinmiştir. Zâkirî Hasan Efendi'nin, "Şefî'u'l-halkî fî'l-mâhser / Muhammed sâhibü'l-minber" beytiyle başlayan pençgâh bestesi çok tanınmış örneklerendir. **7. Kaside.** Allah ve Hz. Muhammed hakkındaki övgülerden, din büyüklerinden, onlara gösterilmesi gereken saygıdan ve tasavvûf meselelerden bahseden şiirlerin bir kişi tarafından bir makam veya makamlar çerçevesinde irticâlen okunan şeklidir. Cami ve tekkelerde icra edilen kasidelerin en sevilenleri Hz. Peygamber'le alâkâlı güftelere sahip örneklerdir. Bunlardan başka daha çok Hz. Muhammed'in anne ve babasının özelliklerini konu alan regâbiyyelerle Süleyman Çelebi'nin Mevlid'inden sonra halk arasında büyük rağbet gören ve özellikle ca-

milerde "Muhammediyehan" denilen hâfızlar tarafından okunan Yazıcıoğlu Mehmed Efendi'nin Muhammediyye'sinden de söz etmek gerekir.

BİBLİYOGRAFYA :

Buhâri, "Fezâ'ilü'l-Kurân", 19, 31, "Tevhîd", 32; Müslim, "Müsâfirin", 232-234; Ebû Dâvûd, "Edeb", 78; Beyhâki, es-Sünenü's-suğrâ (nşr. M. Ziyâürrahman el-A'zamî), Medine 1410/1989, I, 560; a.mlf., Şu'abü'l-îmân (nşr. M. Saïd b. Besyûnî Zagîlü), Beyrut 1410/1990, II, 389; Sadettin Nûzhet Ergun, *Türk Musikisi Antolojisi*, İstanbul 1942-43, I, 12-13, 25, 119, 122, 125; II, 401, 404, 654-656; Subhi Ezgi, *Türk Musikisi Klâsiklerinden Temcît-Nâ't-Salat-Durak*, İstanbul 1945, s. 11-26; a.mlf., Nazârî-Ameli *Türk Musikisi*, İstanbul, ts., III, 54-59, 63-66, 76-79, 85, 102-143; Nuri Özcan, *On Sekizinci Asırda Osmanlılarda Dîni Mûsiki* (doktora tezi, 1982), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 15-18, 21-31, 38-46; a.mlf., "Bayram Salâsi", *Dâ'a*, V, 268-269; a.mlf. - Mustafa Uzun, "Cenaze Salâsi", a.e., VII, 358-359; Mustafa Uzun, "Osmanlı'nın Gür Nefesi : Türk Dînî-Tasavvufî Edebiyatında İlâhi", *Osmanlı*, Ankara 1999, IX, 591; Halil Can, "Dînî Türk Musikisi Antolojisi (Lûgatu)", *MM*, sy. 217 (1966), s. 14; sy. 218 (1966), s. 57; sy. 220 (1966), s. 119-121; sy. 222 (1966), s. 198; sy. 226 (1967), s. 19; a.mlf., "Dînî Musiki", a.e., sy. 291 (1974), s. 15; sy. 292 (1974), s. 23-24; sy. 293 (1974), s. 17-20; sy. 296 (1974), s. 22-23; sy. 297 (1974), s. 24-27; sy. 300 (1974), s. 25-28; sy. 308 (1975), s. 23-24; Pakalın, III, 22; İsmail Hakkı Özkan, "Kâside (Mûsiki)", *Dâ'a*, XXIV, 566.

NURI ÖZCAN

V. LİTERATÜR

A) İslâm Dünyası. Arapça. Kur'an-ı Kerîm'in ilk muhatabı ve tebliğcisi olması yanında hayatı ve faaliyetleri dolayısıyla Kur'an'da Hz. Peygamber'le ilgili birçok âyet ve sûre bulunmaktadır. Tefsirlerde Kur'an âyetleri açıklanırken Resûl-i Ekrem'in hayatına, örnek şahsiyetine, sözlerine ve fiillerine dair bilgilere yer verilir. Çeşitli vesilelerle hayatından bazı kesitlerin yer aldığı hadis kaynakları da Hz. Peygamber etrafında olmuş genîş literatürün önemli bir kısmını teşkil eder (bk. HADİS [Literatür]; TEFSİR [Literatür]). Resûlullah'ın anne vebabası hakkında müstakîl eserler kaleme alınmıştır. Süyütî'nin bu konudaki altı risâlesi (*er-Resâ'ilü'l-tîs'* içinde yayımlanmıştır [Beyrut 1405/1985, s. 11-243]), Zeynî Çelebi el-Fenârî'nin *Risâle fî ebeveyi'n-nebî'si*, Kemalpaşazâde'nin *Risâle fî hâkki ebeveyi'n-nebî'si* ve Muhammed b. Ömer el-Bâlî'nin *Sübülü's-selâm fî hükmi âbâ'i seyyidi'l-enâm*'ı bunlar arasında sayılabilir. Onun isimlerine dair İbn Fâris *Esmâ'ü Resûlîlâh ve me'anîhâ*, İbn Dihye el-Kelbî el-

Müstevfâ fî esmâ'i'l-Muştafâ, Takîyyûd-din Abdurrahman b. Abdülmuhsin el-Vâsitî *Esmâ'ü'n-nebî*, Muhammed b. Kâsim et-Tilimsânî *Tezkiretü'l-muhibbin fî esmâ'i seyyidi'l-mürselin*, Süyütî el-Behcetü's-senîyye fî'l-esmâ'i'n-nebeviyye ve er-Riyâzü'l-enîka fî şerhi esmâ'i hayrî'l-hâlikâ, Yûsuf b. İsmâîl en-Nebhânî *Ahsenü'l-vesâ'il fî naâzmi esmâ'i'n-nebîyyi'l-kâmil* ve Ahmed Şerebâsî, *Ma'a esmâ'i'l-Muştafâ* adlı eserleri kaleme almışlardır. Hz. Peygamber hakkındaki literatürün önemli bir kısmını mevlidler oluşturmaktadır. Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, İbn Dihye el-Kelbî, Muhammed b. Mes'ûd el-Kâzerûnî, Ebû'l-Fidâ İbn Kesîr, İbnü'l-Cezerî, Şemseddin es-Sehâvî, Süyütî, İbnü'd-Deyba', İbn Hâcer el-Heytemî, Ali el-Kârî, Ca'fer b. Hâsan el-Berzencî, M. Reşîd Rîzâ gibi birçok müellif bu konuda eser yazmıştır (Selâhaddin el-Müneccid, s. 20-36; ayrıca bk. MEVLİD).

Siyer ve megâzî kitapları bu literatür içinde ayrı bir öneme sahiptir. İbn İshak'ın *Sîretü İbn İshâk'ı* ile İbn Hişâm'ın *Sîretü'n-nebeviyye'si* ve Vâkidî'nin *Kâtibü'l-Meğâzî'si*, İbn Hibbân, İbn Fâris, İbn Hazm, İbn Abdülber en-Nemerî, Abdurrahman b. Abdullah es-Süheyli, Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, Kelâî, Nevevî, Abdülmü'min b. Halef ed-Dimyâtî, İbn Seyyidünnâs, Ali b. Muhammed el-Hâzin, Moğultay b. Kılıç, İzzedîn İbn Cemââ, Ebû'l-Fidâ İbn Kesîr, İbn Habîb el-Halebî ve Nûreddîn el-Halebî'nin siyere dair eserleri günümüze ulaşan en meşhur kitaplardır. Bîlhassa Makrîzî'nin *İmtâ'u'l-esmâ'i*, Ahmed b. Muhammed el-Kastallânî'nin *el-Mevâhibü'l-ledünnîyye'si*, Şemseddin es-Şâmî'nin *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd'ı* ve Kastallânî'nin eseri üzerine Zûrkânî'nin yaptığı şerh geniş muhtevalı çalışmalardır. İbn Kayyim el-Cevziyye'nin Resûl-i Ekrem'in uygulamalarından çıkarılan hükümlere yer veren Zâdû'l-me'âd fî hedîyi hayrî'l-'ibâd'ı da burada zikredilmelidir. Manzum siyer müelliflerinden Zeynûddin el-İrâkî *ed-Dürerü's-senîyye fî (nazmi)'s-siyyeri'z-zekîyye*'de Hz. Peygamber'in hayatını ve şemâilini 1000 beyitte, İbnü'l-Cezerî, Zâtû's-şifâ' fî sîreti'n-nebîyyi'l-Muştafâ'sında Hulefâ-î Râşîdin ile birlikte 515 beyitte anlatmaktadır.

Siyer ve megâzî konusunda çok sayıda araştırma eseri arasında Ahmed b. Zeynî Dahlân'ın *es-Sîretü'n-nebeviyye ve'l-*